

Μνήμων

Τόμ. 19 (1997)

ΤΟ ΦΥΛΟ ΣΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ (ΚΑΙ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ): ΟΡΙΣΜΕΝΕΣ ΓΝΩΣΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ

ΕΥΘΥΜΙΟΣ ΠΑΠΑΤΑΞΙΑΡΧΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.296](https://doi.org/10.12681/mnimon.296)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΠΑΠΑΤΑΞΙΑΡΧΗΣ Ε. (1997). ΤΟ ΦΥΛΟ ΣΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ (ΚΑΙ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ): ΟΡΙΣΜΕΝΕΣ ΓΝΩΣΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ. *Μνήμων*, 19, 201–210. <https://doi.org/10.12681/mnimon.296>

ΕΥΘΥΜΙΟΣ ΠΑΠΑΤΑΞΙΑΡΧΗΣ

ΤΟ ΦΥΛΟ ΣΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ
(ΚΑΙ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ):

ΟΡΙΣΜΕΝΕΣ ΓΝΩΣΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ

I

Μια συζήτηση για το φύλο στην ανθρωπολογία και την ιστοριογραφία μας φέρνει καταρχήν αντιμέτωπους με τις βικτωριανές αντιλήψεις του 19ου αιώνα. Διότι συνθήκη της ιδιοποίησης της κατηγορίας «φύλο» από τη σύγχρονη κοινωνική θεωρία είναι η αποδέσμευση από την ιδεολογία του «βιολογικού» φύλου και από το αντίστοιχο κανονιστικό πρότυπο που ιστορικά ανάγει την ανατομία σε προορισμό και ηθικό γνώμονα. Σήμερα ίσως περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη στιγμή στη διάρκεια αυτού του αιώνα είμαστε έτοιμοι να δεχτούμε ότι το φύλο δεν είναι της φύσης αλλά του πολιτισμού. Το φύλο δεν αποτελεί βιολογικό δεδομένο ούτε είναι τοποθετημένο έξω από τον χώρο και τον χρόνο. Αντίθετα υπόκειται στη διαπλαστική επίδραση της ανθρώπινης δράσης, είναι συμβολικά εκφρασμένο και κοινωνικά θεσμοθετημένο, αποτελεί αντικείμενο επιλογής όσο και μάθησης και άρα μπορεί να αλλάξει¹.

Οι πολιτικές συνέπειες των παραπάνω διαπιστώσεων δεν είναι ούτε αμελητέες ούτε αυτονόητες. Ωστόσο εδώ θα ήθελα να επικεντρωθώ στη γνωστική διάσταση του φύλου (παρακάμπτοντας το γεγονός ότι συχνά το γνωστικά έγκυρο και το πολιτικά δόκιμο δεν συμπίπτουν). Η πολιτικά επιβεβλημένη και φιλοσοφικά νόμιμη υπογράμμιση των αναμφισβήτητα μεγάλων ανατροπών, τις οποίες έχει επιφέρει η «ανακάλυψη» του φύλου και ο φεμινισμός γενικότερα στη σύγχρονη κοινωνική θεωρία², συχνά συγκαλύπτει ή παρακάμπτει τη μεγάλη ποικι-

1. Η βιβλιογραφική θεμελίωση της παρούσας εργασίας, που διατηρεί κατά τα άλλα τη δομή της προφορικής παρουσίασης, είναι η απολύτως αναγκαία, προτιμώνται δε κείμενα τα οποία έχουν δημοσιευτεί στα ελληνικά. Για τις βικτωριανές καταβολές της κυρίαρχης ιδεολογίας του φύλου βλ. Rosalind Coward, *Patriarchal Precedents: Sexualities and Social Relations*, Routledge & Kegan Paul, Λονδίνο 1983.

2. Από την εξαιρετικά πλούσια βιβλιογραφία που παρουσιάζει τη φεμινιστική επίδραση στη σύγχρονη κοινωνική θεωρία βλ. Seyla Benhabib και Drucilla Cornell (επιμ.), *Feminism as Critique: Essays on the Politics of Gender in Late-Capitalist Societies*, Polity

λία νοημάτων που φέρει ο όρος «φύλο». Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το φύλο αναφέρεται στη θεωρία, ότι δηλαδή ορίζεται σε σχέση με το εκάστοτε θεωρητικό συμφραζόμενο τόσο στο επίπεδο των πολιτικών κινητοποιήσεων, που το φέρουν στο στόχαστρο, όσο και στο επίπεδο των γνωστικών διεργασιών, που το καθιστούν αναλυτικό εργαλείο. Στη σύντομη παρέμβασή μου θα ήθελα να παρουσιάσω, ίσως κάπως σχηματικά, ορισμένες θεωρητικές σημάνσεις του φύλου και να σχολιάσω τις ευρύτερες γνωστικές τους συνέπειες στον κλάδο της ανθρωπολογίας.

Τις τελευταίες δύο δεκαετίες το φύλο έχει αποτελέσει το επίκεντρο του θεωρητικού παραδείγματος με το οποίο η σύγχρονη ανθρωπολογία προσεγγίζει τη νεοελληνική κοινωνία. Δεν θα ήταν υπερβολή αν υποστηρίζαμε ότι η εθνογραφία της Ελλάδας είναι σε μεγάλο βαθμό μια ανθρωπολογία του φύλου³. Το ίδιο, καθετί άλλο παρά ισχύει στην περίπτωση της ελληνικής ιστοριογραφίας. Εδώ το φύλο παραμένει στο περιθώριο των επικρατέστερων θεωρητικών παραδειγμάτων, ως ένα δεύτερης κατηγορίας ερευνητικό αντικείμενο⁴. Στην κατακλειδα της παρούσας εργασίας θα ήθελα να κάνω κάποιες παρατηρήσεις πάνω στον τρόπο με τον οποίο οι εναλλακτικές θεωρήσεις του φύλου επηρεάζουν την ανθρωπολογική στροφή της ιστοριογραφίας. Οι παρατηρήσεις αυτές ίσως μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε την παραδόξως άνιση μεταχείριση την οποία έχουν επιφυλάξει οι δύο κλάδοι στην αναλυτική έννοια του φύλου.

Press, Κέμπριτζ 1987 και ειδικότερα τα κείμενα για τη σχέση του φεμινισμού με τον μαρξισμό (L. Nicholson), την κριτική θεωρία (N. Fraser) και τις μεταδομιστικές απόψεις του M. Foucault (J. Butler). Για τη σχέση φεμινισμού και ανθρωπολογίας βλ. Henrietta Moore, *Feminism and Anthropology*, Polity Press, Κέμπριτζ 1988, ενώ για την αντίστοιχη σχέση φεμινισμού και ιστοριογραφίας βλ. Έφη Αβδελά και Αγγέλικα Ψαρρά (επιμ.), *Σιωπηρές ιστορίες. Γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997.

3. Η επίδραση της προβληματικής του φύλου στη σύγχρονη εθνογραφία της Ελλάδας αναδεικνύεται σε συλλογικούς τόμους που παρουσιάζουν τα πορίσματα της εθνογραφικής έρευνας σε τομείς όπως η συγγένεια, η συγκρότηση του οικιακού χώρου ή η θρησκεία. Βλ. Jill Dubisch (επιμ.), *Gender and Power in Rural Greece*, Princeton University Press, Πρίνστον 1986, Peter Loizos και Evthymios Papataxiarchis (επιμ.), *Contested Identities: Gender and Kinship in Modern Greece*, Princeton University Press, Πρίνστον 1991 και Ευθύμιος Παπαταξιάρχης και Θεόδωρος Παραδέλλης (επιμ.), *Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1992. Για μια διεξοδική επισκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας βλ. Ευθύμιος Παπαταξιάρχης, «Από τη σκοπιά του φύλου: Ανθρωπολογικές θεωρήσεις της σύγχρονης Ελλάδας», στο Παπαταξιάρχης και Παραδέλλης, *ό.π.*, σ. 11-98.

4. Βλ. Έφη Αβδελά, «Η "ιστορία των γυναικών" στην Ελλάδα», *Σίγχρονα Θέματα* 35-36-37 (1988), σ. 171-173.

II

Η βάση του συλλογισμού μου είναι σχετικά απλή. Από τη μια πλευρά, θα διακρίνω τρεις διαφορετικές θεωρητικές εκδοχές του φύλου: το φύλο ως ρόλος, το φύλο ως σχέση και το φύλο ως κατασκευή⁵. Από την άλλη, θα ισχυριστώ ότι το ζήτημα του φύλου στο πλαίσιο της μελέτης των ανθρώπινων κοινωνιών τίθεται με τρεις εναλλακτικούς τρόπους: το φύλο ως αντικείμενο της ανάλυσης, το φύλο ως εννοιολογικό εργαλείο και τέλος το φύλο ως οπτική γωνία. Τέλος, θα επιχειρήσω μια αναπόφευκτα σχηματική και ίσως προκλητική σύνδεση των δύο επιπέδων για να υποστηρίξω ότι η προβληματική του φύλου ως κατασκευής έχει πολλαπλές και ευρύτερες γνωστικές συνέπειες στον βαθμό που αξιοποιεί το φύλο όχι μόνο ως αντικείμενο ή εννοιολογικό εργαλείο της ανάλυσης αλλά και ως νέο τόπο θεώρησης του πολιτισμού.

Ας ξεκινήσουμε από το φύλο ως ρόλο, ανδρικό ή γυναικείο. Πρόκειται για θεωρητική σήμανση η οποία γίνεται στο πλαίσιο ρευμάτων σκέψης όπως ο δομολειτουργισμός και η οποία αναμφισβήτητα περιορίζει το φύλο σε αντικείμενο της ανάλυσης. Από αυτή την οπτική γωνία το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στη συμπεριφορά γυναικών και ανδρών, δηλαδή στην εξωτερική μορφή της ανθρώπινης δράσης, εκεί φυσικά όπου η ανθρώπινη δραστηριότητα διαφοροποιείται κατά φύλο, χωρίς ωστόσο να λαμβάνονται υπόψη οι πολιτισμικές αξιολογήσεις του ανδρισμού και της θηλυκότητας. Στη χειρότερη περίπτωση αυτή η θεωρητική προσέγγιση οδηγεί σε έναν ρηχό και επίπεδο περιγραφισμό, την ίδια στιγμή που αποδέχεται ως δεδομένες —και άρα νομιμοποιεί επιστημονικά— τις κανονιστικές προδιαγραφές των κυρίαρχων λόγων για το φύλο. Στην καλύτερη περίπτωση φέρνει τις γυναίκες στο προσκήνιο της εμπειρικής έρευνας και καλύπτει ένα προφανές κενό, προσφέροντας ένα πρώτο αντίδοτο στον ανδροκεντρισμό, ο οποίος υποβαθμίζει τις γυναικείες δραστηριότητες ή εντελώς τις αγνοεί. Και όταν η θεωρητική σήμανση του φύλου ως ρόλου συναρτάται με μια πολιτική ευαισθησία για το «γυναικείο ζήτημα», θέτει κάποιες από τις προϋποθέσεις για να μελετηθεί η «θέση» των γυναικών σε διαφορετικές κοινωνίες και να καταγραφούν οικονομικοί, θεσμικοί και άλλοι παράγοντες της σχετικής τους δύναμης⁶.

5. Για τις διαφορετικές θεωρητικές σημάνσεις του φύλου στην ανθρωπολογία αλλά και για τις διαδοχικές φάσεις της συζήτησης για το φύλο στην ανθρωπολογία βλ. Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, «Η προβληματική του γυναικείου ζητήματος: Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις», στο *Ανθρωπολογικά για το γυναικείο ζήτημα*, Ο Πολίτης, Αθήνα 1991, σ. 13-73· Ε. Παπαταξιάρχης, «Από τη σκοπιά του φύλου...», ό.π., σ. 14-44, και Αλεξάνδρα Μπακαλάκη, «Από την ανθρωπολογία των γυναικών στην ανθρωπολογία των φύλων», στο Α. Μπακαλάκη (επιμ.), *Ανθρωπολογία, γυναίκες και φύλο*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1994, σ. 13-74.

6. Για ένα ελληνικό παράδειγμα βλ. το κλασικό κείμενο της αμερικανίδας ανθρωπο-

Η θεωρητική εννοιολόγηση του φύλου ως κοινωνικής σχέσης από εκείνα τα ρεύματα της φεμινιστικής σκέψης που συστηματικά συνομιλούν με τον μαρξισμό και τον δομισμό⁷, έχει ευρύτερες γνωστικές συνέπειες αφού αναδεικνύει το φύλο σε βασικό αναλυτικό εργαλείο. Παράλληλα επιφέρει μια πρώτη τομή με τις ουσιοκρατικές αντιλήψεις για το φύλο. Από αυτή τη θεωρητική άποψη επισημαίνεται ότι οι ανδρικές και γυναικείες σφαίρες δράσης θα πρέπει να μελετηθούν ως προς τις μεταξύ τους σχέσεις, καθώς η μια ορίζεται ως προς την άλλη με όρους διαφοράς και ιεραρχίας. Υπό αυτή την έννοια το φύλο συνιστά αρχή της κοινωνικής διαφοροποίησης, εξίσου σημαντική με αυτή της κοινωνικής τάξης. Οι συνέπειες του φύλου ως σχέσης είναι πολλαπλές και ξεπερνούν κατά πολύ τις δραστηριότητες που σε πρώτο επίπεδο συλλαμβάνουμε ως έμφυλες, δηλαδή τους ανδρικούς και γυναικείους ρόλους. Ως εννοιολογικό εργαλείο, λοιπόν, το φύλο είναι κλειδί για να συλλάβουμε τον ιεραρχικό χαρακτήρα των κοινωνικών σχέσεων και ιδιαίτερα τις πολιτικές διαστάσεις των άτυπων διαδικασιών και μορφωμάτων της καθημερινής ζωής.

Τέλος, έρχομαι σε μια πιο πρόσφατη θεωρητική σήμανση του φύλου ως κατασκευής, που επιχειρείται από θεωρητικά ρεύματα όπως είναι η θεωρία της πρακτικής ή η συμβολική ανθρωπολογία, και η οποία έχει αποδειχθεί ιδιαίτερα προσοδοφόρος για τη σύγχρονη ανθρωπολογία⁸. Σε αυτή τη θεωρητική εκδοχή, όπου το φύλο αναδεικνύεται και σε τόπο θεώρησης του πολιτισμού, θα δώσω μεγαλύτερη έμφαση.

Η έννοια της κατασκευής έχει καταρχάς ένα αρνητικό νόημα: σημαίνει το αντίθετο του εγγενούς και δεδομένου από τη φύση. Άρα το φύλο ως κατασκευή είναι έννοια αντίθετη και, κυρίως, ευρύτερη του εγγενούς, βιολογικού φύλου, παραπέμπει δηλαδή στο φύλο ως θεωρία, ως μοντέλο, εντέλει ως πολιτισμική κατηγορία το περιεχόμενο της οποίας ποικίλλει στον χρόνο και τον χώρο. Το «βιολογικό» φύλο είναι απλώς μια από τις εθνογραφικά καταγραμμένες πολιτισμικές θεωρίες του φύλου. Με άλλα λόγια, η έννοια της κατασκευής συμβάλλει στην αποφυσικοποίηση του φύλου, το οποίο από αυτή τη θεωρητική σκοπιά δεν αποτελεί τη βιολογική βάση της ανθρώπινης συμπεριφοράς (όπως η θεωρία των ρόλων αφήνει να εννοηθεί), ούτε συνιστά το σταθερό περιεχόμενο μιας κατά τα άλλα μεταλλασσόμενης μορφής: αντίθετα είναι συνάρτηση του

λόγου Ernestine Friedl, «The position of women: appearance and reality», στο Dubisch (επιμ.), *Gender and Power...*, ό.π., σ. 42-52 (πρώτη δημοσίευση το 1967).

7. Για μια πρώτη αποτύπωση της συσχετικής αντίληψης του φύλου που οφείλει πολλά στον ανθρωπολογικό δομισμό βλ. τη σημαντική εργασία της Sherry Ortner, «Είναι το θηλυκό για το αρσενικό ό,τι η φύση για τον πολιτισμό;», στο Μπακαλάχη (επιμ.), ό.π., σ. 75-108.

8. Για την έννοια της κατασκευής βλ. Ευθύμιος Παπαταξιάρχης, «Περί πολιτισμικής κατασκευής της ταυτότητας», *Τοπικά Β': Περί κατασκευής*, Αθήνα 1996, σ. 197-216.

πολιτισμού. Η θεωρία της κατασκευής, με την έμφαση που αποδίδει στο πολιτισμικό νόημα του φύλου, συμπληρώνει τη συσχετική αντίληψη και εκείνο το πρόγραμμα μελέτης των κοινωνικών διαστάσεων και επιπτώσεων του φύλου. Και παραπέρα ολοκληρώνει την τομή με την ουσιοκρατία και τον βιολογικό αναγωγισμό.

Για να συλλάβουμε ωστόσο πλήρως το θετικό νόημα της έννοιας κατασκευής και τις γνωστικές της συνέπειες, θα πρέπει να διευκρινίσουμε την έννοια του πολιτισμού στην οποία και παραπέμπει. Στη σύγχρονη ανθρωπολογία ο πολιτισμός ορίζεται όχι ως ένα στατικό, πεπερασμένο, κλειστό σύστημα, αλλά ως ένα ανοιχτό, δυναμικό πεδίο συμβολικών νοημάτων, τα οποία βρίσκονται σε στενή και διαρκή αλληλεπίδραση με τη δράση, όχι μόνο ως τυπικό ή θεσμοθετημένο μόρφωμα αλλά ως το σύνολο των τυπικών και άτυπων διαστάσεων της δράσης, όχι ως εποικοδόμημα αλλά ως βάση και προϋπόθεση (αλλά και αποτέλεσμα) της ανθρώπινης δράσης⁹. Σε αυτό το θεωρητικό συμφραζόμενο, όταν ισχυριζόμαστε ότι το φύλο είναι του πολιτισμού, εννοούμε ότι αποτελεί πολιτισμική κατηγορία που συστηματικά και επανειλημμένα εφαρμόζεται στη δράση, που νοηματοδοτεί τα κοινωνικά αποτελέσματα της δράσης και που στην εφαρμογή της αναπαράγεται όσο και μετασχηματίζεται. Σε αυτά τα σημεία θα πρέπει να επιμείνουμε.

Στον βαθμό που το φύλο είναι κατασκευή, δηλαδή πολιτισμικό σύμβολο, όπως όλα τα σύμβολα δεν ορίζεται εγγενώς, ως προς κάποιες αποκλειστικά δικές του ιδιότητες, δεν διαθέτει δηλαδή ένα αποκλειστικά δικό του πεδίο ορισμού. Αντίθετα ορίζεται συσχετικά, ως προς άλλα σύμβολα, τα οποία και μεταφέρουν το νόημα που του αποδίδεται αντιστοίχως το ίδιο ορίζει μεταφορικά το περιεχόμενο άλλων συμβόλων. Στο πλαίσιο της δράσης, το φύλο αποτελεί αγωγό του πολιτισμικού νοήματος, είναι ένας από τους πολλούς συνδετικούς κρίκους του πολιτισμού.

Όλα τα σύμβολα, ωστόσο, δεν είναι της ίδιας τάξης. Κάποια από αυτά μπορεί να παίζουν έναν πιο βασικό ρόλο στην οργάνωση του πολιτισμού και άρα να αποτελούν προνομιακές, συστηματικές διατυπώσεις του πολιτισμού. Ένα τέτοιο «κεντρικό σύμβολο» είναι και το φύλο. Είναι κεντρικό διότι κυρίως και μέσω αυτού εννοιολογείται πολιτισμικά ο εαυτός, δηλαδή το υποκείμενο της δράσης αποκτά ταυτότητα, ή καλύτερα ταυτότητες, που κάνουν δυνατή την επικοινωνία. Ως συστατικό στοιχείο και βασική πολιτισμική συνθήκη της δράσης,

9. Πρόκειται για μετεξέλιξη της αντίληψης για τον πολιτισμό την οποία αναπτύσσει ο C. Geertz στο *The Interpretation of Culture*, Basic Books, Νέα Υόρκη 1974. Για μια παρουσίαση ορισμένων ανθρωπολογικών θεωριών του πολιτισμού βλ. Αλεξάνδρα Μπακαλάκη, «Εκδοχές της έννοιας του πολιτισμού στην Ανθρωπολογία», *Σύγχρονα Θέματα* 62 (1997), σ. 55-68.

το φύλο είναι σύμβολο ευρείας κυκλοφορίας. Στον βαθμό που μεταφορικά εκφράζει μια μεγάλη γκάμα ιδιοτήτων, σχέσεων και δραστηριοτήτων, το φύλο αποθηκεύει αλλά και διακινεί νοήματα προς πολλαπλές κατευθύνσεις. Από την πλευρά αυτού του κεντρικού συμβόλου, ο μελετητής μπορεί να εξασφαλίσει μια προνομιακή θέα σε πολλές από τις διαστάσεις του πολιτισμού, ιδιαίτερα τις πλέον άρρητες, τις λανθάνουσες πίσω από την κοινοτυπία και ωστόσο κατεξοχήν βασικές στο βαθμό που γύρω από αυτές οργανώνεται και νομιμοποιείται η δράση.

III

Η συμβολή του φεμινισμού στη συγκρότηση ενός μεγάλου θεωρητικού ρεύματος που έχει τις αφητηρίες του στην ανθρωπολογική αντίληψη του πολιτισμού και στη συμβολική ανθρωπολογία υπήρξε καταλυτική. Στην ανθρωπολογία η «ανακάλυψη» του φύλου και η θεώρησή του ως κατασκευής απετέλεσε ίσως τον πιο βασικό σταθμό σε μια σειρά από «ανακαλύψεις» που προϋπέθεταν την τομή με τον βιολογισμό και οδήγησαν στην αποφυσικοποίηση εννοιών, όπως είναι η συγγένεια¹⁰, η σεξουαλικότητα¹¹, το σώμα¹² ή το συναίσθημα¹³. Υπήρξε ίσως το αποφασιστικό βήμα στην ανασυγκρότηση της ανθρωπολογικής αντίληψης του πολιτισμού, μιας αντίληψης που επικεντρώνεται στη δράση και στις συμβολικές της ορίζουσες και που πλέον εξειδικεύει το ερώτημα «ποιό είναι το περιεχόμενο ενός συγκεκριμένου πολιτισμού;» στο ερώτημα «πώς εννοιολογείται πολιτισμικά ο εαυτός σε μια συγκεκριμένη κοινωνία;»¹⁴. Έτσι όχι μόνο

10. Ενδεικτικά βλ. Jane Collier και Sylvia Yanagisako (επιμ.), *Gender and Kinship: Essays Toward a Unified Analysis*, Stanford University Press, Στάνφορντ 1987. Για κάποια ελληνικά παραδείγματα βλ. Loizos και Papataxiarchis (επιμ.), *Contested Identities...*, ό.π., όπως και Μαρίνα Ιωσηφίδου, «Αδελφές στο Χριστό: Η συγγένεια σε δυο ελληνικά ορθόδοξα μοναστήρια», στο Παπαταξιάρχης και Παραδέλλης (επιμ.), *Ταυτότητες και φύλο...*, ό.π., σ. 277-311.

11. Ενδεικτικά βλ. Pat Caplan (επιμ.), *The Cultural Construction of Sexuality*, Tavistock Publications, Λονδίνο 1987. Για την Ελλάδα βλ. P. Loizos και E. Papataxiarchis, «Gender, sexuality and the person in Greek culture», στο Loizos και Papataxiarchis (επιμ.), *Contested Identities...*, ό.π., σ. 221-234.

12. Βλ. Bryan Turner, *The Body and Society*, B. Blackwell, Οξφόρδη 1984. Για ένα ελληνικό παράδειγμα βλ. Jane Cowan, *Η πολιτική του σώματος: Χορός και πολιτική στη Βόρεια Ελλάδα*, μτφρ. Κ. Κουρεμένος, επιμέλεια, εισαγωγή: Ε. Παπαγαρουφάλη, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997.

13. Ενδεικτικά βλ. Catherine Lutz και Lila Abu-Lughod (επιμ.), *Language and the Politics of Emotion*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1990.

14. Πρόκειται για αυτό που κατά τη δεκαετία του '80 ονομάστηκε «εθνογραφία του προσώπου», δηλαδή έναν τύπο εθνογραφικής ανάλυσης που δημιουργικά εφαρμόζει το πρό-

διεύρυνε το αντικείμενο της ανθρωπολογικής έρευνας με νέες περιοχές που ώς τότε θεωρούντο εξωτερικές και δεδομένες παράμετροι της ανάλυσης της κοινωνίας· αλλά παράλληλα επέβαλε την εκ νέου θεώρηση του ήδη «γνωστού», τη ριζική αναθεώρησή¹⁵. Για παράδειγμα, από τη σκοπιά του φύλου, ή πιο συγκεκριμένα των λόγων περί φύλου, το ζήτημα της ταυτότητας τίθεται με νέους όρους: με όρους πολλαπλότητας αλλά και αναφοράς στο εκάστοτε εξουσιαστικό συμφραζόμενο στο οποίο συγκροτείται ο εαυτός και ο άλλος.

Ελπίζω ότι τα παραπάνω δείχνουν γιατί το φύλο είναι ιδιαίτερα σημαντικό για τη σύγχρονη ανθρωπολογία¹⁶. Η σημασία του άλλωστε αναδεικνύεται και σε ζητήματα που αφορούν στην ανθρωπολογική μέθοδο. Η κοινωνική ανθρωπολογία, με την έμφαση την οποία αποδίδει στις λεγόμενες ποιοτικές μεθόδους και με την ιστορικά επίμονη προσήλωσή της στην ανθρωπολογική επιτόπια έρευνα, αποτελεί προνομιακό πεδίο εφαρμογής αυτών των θεωρητικών καινοτομιών. Η επιτόπια έρευνα ως ένα πεδίο δυναμικής αλληλεπίδρασης ανάμεσα σε δρώντα υποκείμενα, τα οποία φέρουν σύμβολα και διατυπώνουν ή αναδιατυπώνουν το πολιτισμικό περιεχόμενο της ταυτότητας του φύλου, της τάξης, της ηλικίας ή της εθνότητας, εξυπηρετεί περισσότερο από κάθε άλλη μεθοδολογική στρατηγική τη μελέτη της διαδικασίας της κατασκευής, δηλαδή της νοηματοδότησης των διαφορετικών κατηγοριών, με τις οποίες πολιτισμικά εννοιολογείται ο εαυτός. Γι' αυτό ίσως η σύγχρονη ανθρωπολογία φαίνεται να αποτελεί ένα εξαιρετικά εύφορο έδαφος στο οποίο καλλιεργούνται οι απόψεις περί κατασκευής του φύλου.

Ειδικότερα, η γνώση του φύλου, ως περίπτωση ενός γενικότερου φαινομένου, της γνώσης του πολιτισμικά «άλλου», επαναφέρει στο προσκήνιο τον διυποκειμενικό χαρακτήρα της πολιτισμικής γνώσης. Αν το φύλο είναι μια κατασκευή, τότε η συστηματική γνώση του είναι κι αυτή μια κατασκευή, και για την ακρίβεια μια συν-κατασκευή. Η σύγχρονη ανθρωπολογία έχει συνείδηση του ενεργητικού ρόλου τον οποίο παίζει ο εθνογράφος σε βάρος του πολιτισμικά

γραμμά το οποίο προτείνει ο C. Geertz. Βλ. C. Geertz, «Person, time and conduct in Bali» στο *The Interpretation of Culture*, ό.π., σ. 360-411.

15. Η προβληματικοποίηση του οικείου αποτελεί έναν από τους ιστορικούς στόχους της ανθρωπολογίας, ο οποίος ωστόσο τίθεται με νέους όρους κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Βλ. George Marcus και Michael Fischer, *Anthropology as Cultural Critique: An Experimental Moment in the Social Sciences*, University of Chicago Press, Σικάγο 1986.

16. Το έργο της Sherry Ortner περισσότερο ίσως από οποιουδήποτε άλλου ή άλλης ανθρωπολόγου εκφράζει αυτή τη σύνθεση της σύγχρονης ανθρωπολογίας με την προβληματική του φύλου ως κατασκευής. Ενδεικτικά βλ. τόσο S. Ortner και H. Whitehead (επιμ.), *Sexual Meanings: The Cultural Construction of Gender and Sexuality*, Cambridge University Press, Νέα Υόρκη 1981, όσο και πιο πρόσφατα N. B. Dirks, G. Elley και S. Ortner (επιμ.), *Culture/Power/History*, Princeton University Press, Πρίνστον 1994.

«άλλου» κατά την παραγωγή της πολιτισμικής γνώσης. Κατά συνέπεια προσπαθεί να υπερβεί τις μεθοδολογικές μειονεξίες που συνεπάγεται η απόκρυψη αυτού του ρόλου, δηλαδή αυτό που ονομάζουμε μεθοδολογική αδιαφάνεια ή την προβολή των πολιτισμικών αντιλήψεων του παρατηρητή στο εθνογραφικό πεδίο, δηλαδή τον μεθοδολογικό εθνοκεντρισμό. Η διαλογικότητα, δηλαδή η παραχώρηση «χώρου» και «φωνής» στον/στην άλλο/άλλη, που αναδεικνύεται σε συντελεστή της γνωστικής διαδικασίας, και η συνακόλουθη αναγνώριση του διυποκειμενικού χαρακτήρα αυτής της γνώσης, όσο και ο αναστοχασμός, δηλαδή η συστηματική περιγραφή εκείνου ο οποίος γνωρίζει κατά τη στιγμή που το γνωρίζει, αποτελούν κάποιες από τις μεθοδολογικές στρατηγικές που διασφαλίζουν την υλοποίηση αυτού του ανανεωτικού προγράμματος. Στην ανθρωπολογία η έννοια του φύλου ως κατασκευής συνέβαλε σε αυτές τις σημαντικές μεθοδολογικές καινοτομίες.

Ας έρθουμε όμως και στην ιστοριογραφία. Θα μπορούσαμε να ξεκινήσουμε από την επισήμανση ότι την περίοδο μεγάλης άνθισης της φεμινιστικής θεωρίας, δηλαδή τις δεκαετίες του '70 και του '80, περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη κοινωνική επιστήμη, η ιστοριογραφία συνομιλεί με την ανθρωπολογία¹⁷. Εμπνέεται ως προς νέα ερωτήματα, ως προς τη χρήση εννοιολογικών εργαλείων και της θεωρίας γενικότερα. Το πιο εντυπωσιακό παράδειγμα ίσως παραμένει η ιστορική εθνογραφία της μεσαιωνικής κοινότητας την οποία επιχειρεί ο Le Roy Ladurie. Η συγχρονική μελέτη της μικροκοινωνίας με όρους ολότητας, το πρόγραμμα που προτείνει ο Μαλινόφσκι και επεξεργάζεται θεωρητικά η μεσοπολεμική ανθρωπολογία, φαίνεται να είναι πραγματοποιήσιμο σε μια θαυμαστή συγκυρία, η οποία συνδυάζει τη μεθοδολογική ευαισθησία και συστηματικότητα του ιστορικού με εξαιρετικά πλούσιες και κατάλληλες πηγές που μπορούν να απαντήσουν σε αυτής της τάξης τα ανθρωπολογικά ερωτήματα.

Με δεδομένη, λοιπόν, τη χρονική σύμπτωση της ανάπτυξης του διαλόγου ανθρωπολογίας και ιστορίας, από τη μια πλευρά, και της άνθησης της φεμινιστικής θεωρίας, από την άλλη, πώς τίθεται το ζήτημα του φύλου στη σχέση ανθρωπολογίας και ιστορίας; Και ειδικότερα, πώς επηρεάζουν οι ανθρωπολογικές επεξεργασίες για το φύλο την ιστοριογραφία; Η συστηματική απάντηση σε αυτό το ερώτημα πρέπει να λάβει υπόψη της σε ποια θεωρητική εκδοχή του φύλου αναφερόμαστε. Σε μια πρώτη φάση οι ανθρωπολογικές συζητήσεις για τη «θέση των γυναικών» και για το φύλο ως σχέση έχουν μια άμεση επίδραση

17. Βλ. Ε. Παπαταξιάρχης, «Το παρελθόν στο παρόν: Ανθρωπολογία, ιστορία και η μελέτη της νεοελληνικής κοινωνίας», στο Ε. Παπαταξιάρχης και Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Ανθρωπολογία και παρελθόν: Συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993, σ. 15-36. Επίσης βλ. Σ. Δημητρίου-Κοτσώνη και Σ. Δημητρίου, *Ανθρωπολογία και Ιστορία*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1997.

και συμβάλλουν στην ανάπτυξη της ιστοριογραφίας των γυναικών και του φύλου¹⁸. Η άποψη για το φύλο ως σχέση θέτει καταρχήν ένα ζήτημα συμπλήρωσης ενός πραγματολογικού κενού και αυτό το καθήκον επιτελείται από μια ιστοριογραφία του φύλου, ιδιαίτερα εκεί όπου αντιμετωπίζεται σοβαρά και όχι ως μιας δεύτερης κατηγορίας επιστημονική απασχόληση. Η ίδια πρόοδος παρατηρείται και στη χρήση της συσχετικής αντίληψης του φύλου ως εννοιολογικού εργαλείου για τη μελέτη της συγκρότησης των κοινωνικών ιεραρχιών, αλλά και των πολιτικών διαστάσεων της καθημερινής ζωής.

Το ίδιο ωστόσο δεν φαίνεται να συμβαίνει σε μια επόμενη φάση. Τα θεωρητικά και μεθοδολογικά μηνύματα τα οποία αποστέλλει μια διαλογική και αναστοχαστική εθνογραφία του φύλου και του εαυτού στους τομείς εκείνους της ιστοριογραφίας που κατεξοχήν θα μπορούσαν να τα παραλάβουν, δηλαδή σε μια ιστορία των νοοτροπιών και των συμβολικών συστημάτων, σε μια πολιτισμική ιστορία και μάλιστα σε εκείνες τις τάσεις της που έχουν προβληματοποιήσει την αναπαράσταση, παρακολουθώντας τη «γλωσσολογική στροφή», δεν φαίνεται να έχουν τα αντίστοιχα αποτελέσματα. Η σταδιακή επικράτηση στην ανθρωπολογία της άποψης για το φύλο ως κατασκευή, αντί να ενισχύσει παραπέρα τον διάλογο των δύο κλάδων ως προς το φύλο, φαίνεται ότι τον αποδυνάμωσε. Σήμερα πια το φύλο αποτελεί ένα περισσότερο έμμεσο παρά άμεσο πεδίο επικοινωνίας ανάμεσα στους δύο κλάδους. Και παράλληλα, ενώ στην ανθρωπολογία το φύλο καθιερώνεται ως βασικός θεωρητικός τόπος, στην ιστοριογραφία, αντίθετα, παρά τις όποιες προόδους παραμένει στο περιθώριο¹⁹.

Η συσχέτιση αυτών των δύο διαπιστώσεων εκτιμώ ότι μπορεί να μας βοηθήσει να κατανοήσουμε έναν από τους αναμφισβήτητα πολλούς παράγοντες της άνισης μεταχείρισης που επιφύλαζαν στο φύλο οι κλάδοι της νεοελληνικής ιστοριογραφίας και της ελληνικής εθνογραφίας αντίστοιχα. Πρόκειται για ένα διπλό μεθοδολογικό όριο που αντιμετωπίζει η εφαρμογή της θεωρίας του φύλου ως κατασκευής στην ιστοριογραφία. Από τη μια πλευρά, η μελέτη της διυποκειμενικής, συμβολικής συγκρότησης του φύλου ευνοείται, όπως είδαμε, από το μεθοδολογικό πρόγραμμα της επιτόπιας έρευνας. Τί είδους όμως επιτόπια έρευνα μπορεί να γίνει στο παρελθόν; Πώς μπορεί να εξασφαλίσει ο ιστορικός την αυτοπρόσωπη συμμετοχή του σε μια κοινωνία του παρελθόντος για να μελετήσει τη διυποκειμενική συγκρότηση του νοήματος; Οι εγγενείς δυσκολίες

18. Βλ. Έφη Αβδελά, «Ιστορία των γυναικών, ιστορία του φύλου, φεμινιστική ιστορία: Μεθοδολογικές διεργασίες και θεωρητικά ζητήματα μιας εικοσαετίας», *Λίγη, Φεμινιστικό περιοδικό* 6 (1993), σ. 19.

19. Βλ. Gisela Boeck, «Ιστορία των γυναικών και ιστορία του φύλου: Όψεις μιας διεθνούς συζήτησης», στο Αβδελά και Ψαρρά (επιμ.), *Σιωπηρές ιστορίες...*, ό.π. (πρώτη δημοσίευση: 1989).

στην εφαρμογή της ανθρωπολογικής μεθοδολογίας από ιστορικούς που υιοθετούν κατά τα άλλα ερωτήματα σχετικά με τη συμβολική συγκρότηση του εαυτού και του φύλου είναι προφανείς. Από την άλλη πλευρά, οι δυσκολίες αυτές πολλαπλασιάζονται όταν οι διαθέσιμες πηγές για την καθημερινή ζωή δεν είναι ιδιαίτερα πλούσιες. Τα όρια αυτά βέβαια δεν είναι απόλυτα. Ωστόσο σε κάθε επιστημονικό κλάδο οι μεθοδολογικές δυσκολίες καταρχήν λειτουργούν αποτρεπτικά ως προς την ανάπτυξη νέων θεωρητικών προτιμήσεων και πραγματολογικών ενδιαφερόντων. Ίσως η ιστοριογραφία του φύλου στην Ελλάδα να αντιμετωπίζει και τέτοιου τύπου εμπόδια.